

PRATARMĖ

Visi žinome, kad menas nėra tiesa. Menas yra melas, kuris verčia mus suvokti tiesą, bent jau tą tiesą, kuri mums duota suprasti. Menininkas turi žinoti, kaip įtikinti kitus savo melo tikrumu.

Pablo Picasso

Stilius yra tai, kas sujungia atmintį ar prisiminimus, ideologiją, sentimentus, nostalgiją, vaizduotę su tuo, kaip mes visa tai išreiškiame. Svarbu ne tai, ką sakome, o kaip sakome.

Federico Fellini

„Režisūra – tokia profesija, kur reikia ne tik pjesę ant scenos „padėti“, bet ir labai daug galvoti. Nedera ateiti į repeticiją ir bandyti: gal kas išeis, o gal ir neišeis. Turi ateiti pasiruošęs, t. y. sugalvojęs. Man daug laiko atima tie galvojimai – juos vadinu namų darbais. Nes parodžius vien tai, kas pjesėje parašyta, bus labai nuobodu. Vadinas, dar reikia sugalvoti antrą siužetą, antrą potekstę. Tada viskas būna normalu...“¹

Eimuntas Nekrošius

Taip režisierius Eimuntas Nekrošius kalbėjo 1992 m., po Nikolajaus Gogolio „Nosies“, kur pasijuokė iš bandyto, bet taip ir nepastatyto Williamo Shakespeare'o „Karaliaus Lyro“. Pastarasis turėjo pradėti Valstybinio jaunimo teatro 1989–1990 m. sezoną. Su „Lyru“ susijusios mintys bei asociacijos pradeda šią jo Užrašų knygą...

Visą šį laiką teko girdėti apie paslaptinę režisieriaus užrašus. Tuos „namų darbus“, kuriuos režisierius kruopščiai fiksuoja iš knygelės į knygelę. Pats apie jas užsimindavo, kai reikėdavo rasti bandytą, bet taip ir nerealizuotą sprendimą. Tiesa, neteko matyti, kad režisierius rašytų repeticijų metu (nebent per ilgesnes pertraukas); jis viską turėjo galvoje, o papildydavo ar užfiksudavo tai, kas buvo bandyta scenoje, ką dar reikėtų patikrinti, matyt, vėlyvais vakarais, naktimis, kai besisukantys galvoje planai ir vaizdiniai prašėsi užrašomi, kad nepasimirštų. Svarbiausia – tie užrašai visad buvo po ranka. Prisimenu režisierių juos vartant stažuotėse su jaunais aktoriais Italijoje, Prancūzijoje, Belgijoje 1999–2001 m. Tai buvo pirmieji Nekrošiaus kaip Meistro, jau lygaus su žymiausiomis Europos teatro asmenybėmis, susitikimai su užsienio jaunais profesionalais, pažindinant juos su savo darbo metodu. Aktoriai nustebdavo, kad Meistras ilgai nekalba, neanalizuoja ir neskaito pasirinkto kūrinio, o iš karto siūlo eiti į aikštelę. Pradeda

¹ Žemulienė, Laima. Teatras – didysis melas. *Respublika*, 1992 02 01.

nuo trumpos įžangos, kad sužadintų vaizduotę, o duodamas užduotis ir matydamas pirmuosius jaunųjų etiudus, kreipia sumanymo ir būsimų vaidmenų link, atsižvelgdamas į kiekvieno išorę, charakterį. Režisierius būdavo pasiruošęs, atlikęs „namų darbus“, tačiau stebėtinai greit perprasdavo aktorių, su kuriais teks dirbti, būdo savybes, jų galimybes. Tada grįždavo prie užrašų, pataisydavo, ką anksčiau buvo sumanęs...

Dabar, praėjus gerokai laiko po režisieriaus netekties 2018 m., turime galimybę tuos užrašus pamatyti, pavartyti, paskaityti. Pabūti ten, kur retas menininkas įsileidžia – sumanymų virtuvėje, tiksliau – pačioje sceninių sprendimų ir sugalvojimų, teatrinio melo kūrimo pradžioje, kai mintis dar tik apsėda, bet kartu jau rodo tolesnį kelią. Ir pastebėti, kad kuo toliau, tuo labiau šie užrašai darosi detalesni, gilesni, o papildyti piešiniais ir nuorodomis, virsta besiskleidžiančiu sceniniu pastatymu.

Kažkada mes, jauni kritikai, dar besimokydami „rekonstruoti“ matytą spektaklį, turėdavome štai taip jį užrašyti – ne jo temas, idėjas, o patį veiksmą scenoje, kad vėliau, turėdami popierių ir galvoje visą reginį, galėtume galvoti apie prasmes. Čia susiduriame su panašia į rekonstrukciją, o iš tikrųjų – su tokia spektaklio konstrukcija, kai užrašomas kiekvienas scenoje esančio veikėjo žingsnis, judesys ar žodis, kiekvieno daikto, detalės atsiradimas, ar ji būtų scenografijos elementas, ar aktoriaus-veikėjo priemonė ir papildymas, kiekvieno garso (net tylos) tam tikroje vietoje suskambėjimas ar sustiprėjimas. Susiduriame su plastiniu ir vizualiu pastatymo matymu, kai tai, kas regima ir girdima, arba tai, kas ir kaip daroma scenoje, jau suponuoja būsimą turinį ir net aktorių vaidybą. Tad užrašytos, išrašytos ištisos vieno ar kito spektaklio scenos, kurioms irgi buvo lemta ne kartą keistis virstant galutiniu variantu, įtraukia ir savo konkretumu bei išbaigtumu, ir, jau mažius spektaklius, atvirumu naujoms galimoms versijoms repetacijų eigoje. Nes – ir tai šiuose užrašuose svarbiausia – režisierius nefiksuoja pastatymo sumanymo, o tarsi leidžia jam pačiam susiformuoti iš pasirinktų detalių ir iš to, ką ir kaip veikty, apie ką ir kaip mąstyty, jautų veikėjai. Sakytume, režisierius mąsto kartu su jais, klaidžioja su jais po paties sumanytus veiksmų labirintus ir siūlo vis kitas „išeities“ kryptis. Tos kryptys įgauna temų, motyvų, žanrinių ir stilistinių sprendimų pavadinimus, tačiau tai nereiškia, kad neatsiras nauja tema, dar vienas, iš naujos situacijos ar čia pat, iš spontaniškai blykstelėjusios minties, gimęs motyvas. Taip užrašytame žodyje, sakinyje, pastraipoje ima sklestis pasirinkto teksto sukeltos asociacijos, po truputį pradeda kristalizuotis atskirų veikėjų traktuotės, dėlįojasi pastatymo visuma. Visuma – interpretacija.

Žinoma, šie „namų darbai“ anaipol neužveria paties režisieriaus asmenybės, jo teatro, gyvenimo ir pasaulio matymo, pajautos ar patyrimo. Skaitant krinta į akis tiksliai ir lakoniškai, bemaž poetiškai suformuluotos paprastutės tiesos, metaforiškai palyginimai. Pasakyti / užrašyti tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku jie staiga sustabdo iš pirmo žvilgsnio techniškus ir metodiškus nurodymus aktoriams, nutraukia jų „veiksmų grandinę“ ir įžiebia veikėjo ar visos scenos nuotaikos, atmosferos netikėtą pajautą, formos ir turinio ryšį. Žiūrovams rodomo spektaklio metu vargu ar tokius „palyginimus“ užčiuoptume, galbūt matydami vieną ar kitą sprendimą sugalvotume jiems savo asociacijas, o štai repeticijose net nepasakyti, tačiau turimi režisieriaus galvoje, jie suveikia kaip prasmės kvintesencija, jausmo ir emocijos kamertonas. Juk repeticijų metu ir taip yra apie ką kalbėti... Tokie režisieriaus „stabilėjimai“ – pastabos sau, kartais itin lyriški, kartais humoristiniai palyginimai, apibendrinimai ar apibūdinimai – skaitant suskamba ypatingai. Jie yra nekrošiškas minties šuolis, neįmanomumo akivaizdumas, galimas tik mintyse, o jo teatre netgi išpildomas. Tad užbėgant už akių – rengiant spaudai Nekrošiaus „Užrašus“ buvo stengiamasi kuo mažiau keisti jo kalbėjimo / mąstymo būdą (dažną kalbėjimą bendratimi, tariamąja nuosaka), kad ir koks netaisyklingas jis atrodytų, kad išsaugotume, kiek tai įmanoma, režisieriaus intonacijų, tarsi įsigėrusių į jo raštą, autentiškumą. Taigi šie „Užrašai“ – tai ir būsimų dramos bei operos spektaklių scenarijai, ir porepeticiniai apmąstymai, ir pastabos sau bei aktoriams po spektaklių, taip pat – darbų stažuotėse užsienyje ir su Lietuvos muzikos ir teatro akademijos studentais fragmentai. Daugelio spektaklių „scenarijai“ anaipol ne visada sutampa su galutine, žiūrovų matyta versija, ir tai dar kartą įrodo, kad režisierius ne tik nesilaiko pirminio sumanymo, o ir repeticijų procese būdamas dosnus siūlymų, vis naujų idėjų, gali atsisakyti net iš pirmo žvilgsnio geriausio sprendimo.

Knygą pradeda „Karaliaus Lyro“ fragmentai, tęsia su tarptautiniu festivaliu LIFE kurtos Aleksandro Puškino „Mažosios tragedijos“, Antono Čechovo „Trys seserys“ ir pirmą kartą Kalnų parko estradoje parodyta kompozitoriaus Kęstučio Antanėlio ir libreto autoriaus Sigito Gedos „Meilė ir mirtis Veronoje“. Šie darbai sutampa su režisieriaus išėjimu iš Valstybinio jaunimo teatro ir nauju jo kūrybos laikotarpiu, kuriame atsiranda ir pirmieji tarptautiniai apdovanojimai bei premijos, ir užsienio prodiuseriai, o dar vėliau – ir pastatymai užsienyje, nuo 1998 m. esant nepriklausomos teatro-studijos „Meno fortas“ režisieriumi ir meno vadovu. Dramos spektakliai ir operų pastatymai (taip pat laboratorijos bei darbai su studentais) sudaro atskirus šios knygos skyrius, tačiau darbai Lietuvoje ir užsie-

nyje kiekviename pateikiami pramaišiai, atsižvelgiant į jų premjerų datas. Toks atskyrimas padeda susidaryti nuoseklesnį Nekrošiaus kūrybos kiekvienoje srityje vaizdą ir kviečia ieškoti sąsąskų ne tiek tarp dramos bei operų pastatymų (pvz., „Otelio“ ir „Fausto“ draminių bei operinių interpretacijų), kiek nurodo į su laiku stiprėjantį, laisvėjantį, o kartu ir vis sudėtingesnį, kruopštesnį jo darbo pobūdį. Tiesa, ne visi spektakliai sulaukė itin detalaus užrašymo – tai, matyt, priklausė ir nuo pasirinktos medžiagos, ir repeticijų proceso. Tačiau tie, kuriems buvo skirtas ypatingas dėmesys, pavyzdžiui, „Idiotui“, „Kaligulai“, „Borisui Godunovui“, o ypač Varšuvos nacionaliniame dramos teatre statytoms „Vėlinėms“ ir „Tuoktuvėms“, Varšuvos nacionalinėje operoje režisuotai „Qudsja Zaher“, čia tarsi gimsta iš naujo, nepaisant to, kad kai kas juose skiriasi nuo suvaidintų žiūrovams.

„Užrašai“ nebūtų atsiradę be žmogaus, kuris lydėjo režisierių visus šiuos metus, dalyvaudavo repeticijose, įsitraukdavo į kūrybinius ieškojimus. Režisieriaus žmona, scenografė, kostiumų dailininkė Nadežda Gultiajeva ne tik pagal spektaklių chronologiją surūšiuo užrašų knygučes, pagal repeticijų ir spektaklių datas – nedatuotus įrašus bei piešinius, suteikdama jiems nuoseklumo, bet ir atliko itin kruopštų pačių užrašų iššifravimo darbą. Vargu ar dabar neįkainojamu virtusį Nekrošiaus palikimą lengvai įveiktų režisieriaus nepažinęs žmogus. Atskira padėka aktorei Daliai Storyk, kuri šiems tekstams suteikė spausdintą pavidalą. Vis dėlto, norint ir tikintis, kad režisieriaus užrašus skaitytų ir suprastų ne tik jį pažinęs, su juo dirbę, ne tik mačiusieji jo spektaklius, teko tekstus atsargiai taisyti, laužtiniuose skliaustuose įrašant veikėjų vardus, trūkstantus veiksmus ar tarinius, suvienodinti laikines veiksmožodžių nuosakas, pridėti keletą nuorodų ir kai kurių posakių ar žodžių vertimus į lietuvių kalbą.

Žinoma, knyga nebūtų pasirodžiusi be Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus skyriaus „Meno fortas“ vadovo Audriaus Jankausko brandintos idėjos ją išleisti, muziejaus bendradarbiavimo, scenografo Mariaus Nekrošiaus pagalbos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto finansavimo ir atliktų darbų. Šie „Užrašai“, būdami savarankišku leidiniu, iš dalies pratęsia ir papildo anksčiau LKTI išleistus Eimunto Nekrošiaus kūrybai ir biografijai skirtus leidinius: „Eimunto Nekrošiaus teatras. Pokalbiai, recenzijos, straipsniai / 1991–2010“ (2012) ir „Eimunto Nekrošiaus teatras. Pokalbiai, recenzijos, straipsniai / 2012–2018“ (2023). Tikimės, kad visi šie leidiniai prisideda prie režisieriaus atminties ir palikimo išsaugojimo, o „Užrašai“ atveria dar kitokią, iki šiol neviešintą, jo asmenybės ir kūrybos pusę.

Rasa Vasinauskaitė